

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Лекцыя 14 Беларуская мова ў пачатку 20 ст. і нашаніўскі перыяд у гісторыі беларускай літаратурнай мовы

- 14.1 Сацыялінгвістычная сітуацыя на Беларусі ў пачатку 20 ст.
- 14.2 “Наша доля” – першая легальная беларускамоўная газета.
- 14.3 “Наша ніва” ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы.
- 14.4 Станаўленне правапісных і граматычных нормаў у пачатку 20 ст.

14.1 Сацыялінгвістычная сітуацыя на Беларусі ў пачатку 20 ст.

На пачатку 20 ст. людзі заахвоціліся да асветы, культуры, мастацтва. З’явіўся вялікі попыт на перыядычныя выданні, палітычную, навукова-папулярную і мастацкую літаратуру. Не толькі ў гарадах, мястэчках, але і ў вёсках ствараліся культурна-асветніцкія гурткі і таварыствы, адчыняліся бібліятэкі, хаты-чытальні, кніжныя лаўкі. Вялікай папулярнасцю карысталіся аматарскія народныя тэатры, музычна-харавыя і танцавальныя калектывы, а таксама першы прафесійны тэатр, створаны І. Буйніцкім.

Беларуская культура да пачатку 20 ст. зведала перыяды росквіту і заняпаду, адраджэння і змрочныя часы забароны слова. Каб стварыць высокаразвітую літаратуру, беларускаму народу трэба было прайсці цяжкія ўмовы гістарычнага развіцця, змагацца за права называцца народам, мець уласную літаратурную мову. Толькі ў апошнія дзесяцігоддзі 19 ст. канчаткова замацаваўся за ўсёй этнічнай тэрыторыяй нашага народа тэрмін *Беларусь*. Але сама назва *беларусы* не набыла ў той час выразнага агульнанацыянальнага зместу. Поруч з ёю ўжываліся канфесіяналізмы *рускія* і *палякі* адпаведна падзелу на праваслаўных і каталікоў, а часта сярод насельніцтва ўзнікала палеміка наконт гэтага пытання. М. Багдановіч у артыкуле з выразнай назвай “Хто мы такія? Ліст да простых людзей” пісаў: “Мы – трэці народ рускага кораню, завёмся беларусамі, і старонка наша завецца Беларусь. Ёсць паміж намі праваслаўныя, ёсць і каталікі, але народ з нас адзін, бо ўва ўсіх адна гаворка, адны звычаі, адны песні, адна вопратка, адзін лад жыцця” [1, с. 126].

Знакаміты вучоны і фалькларыст Я. Карскі галоўную мэту свайго жыцця бачыў у тым, каб паказаць, сцвердзіць веліч народнай мовы, закласці навуковы падмурак нацыянальнага мовазнаўства. Ён стварыў звыш за 700 навуковых прац, у якіх асвятляюцца разнастайныя праблемы паходжання славянскіх моў, шляхі іх гістарычнага развіцця і

ўзаемадзеяння. У той жа час ён выказваў сумненне наконт таго, ці можа ўзнікнуць яшчэ адна літаратурная мова паміж развітымі славянскімі (рускай і польскай): “Што датычыцца беларускай мовы, якой гаворыць просты народ, дык, жадаючы ёй усялякага працвітання ў будучым аж да сусветнага значэння, я па пытанню аб увядзенні яе цяпер у навуку, як мовы вышэйшага і нават сярэдняга выкладання, трымаюся прыблізна таго ж погляду, які быў выказаны І. А. Бадуэнам дэ Куртэнэ, што беларуская мова настолькі блізкая да вялікай рускай, што ёй наўрад ці ўдасца ўтрымацца побач з апошняй” [2, с. 69-70].

Вядомы даследчык-фалькларыст П. Бяссонаў сцвярджаў, што “пісьменнасць мае адно мінулае.. Беларуская вусная народная мова ніколі не будзе мовай літаратурнай, пісьмовай і кніжнай” [2, с. 70].

Час сцвердзіў памылковасць такіх поглядаў на беларускую мову і беларускі народ. Беларускім пісьменнікам давялося вырашыць пытанні ўнармавання нацыянальнага правапісу, развіцця лексікі, граматыкі, асноў моўных стыляў. Але перш за ўсё трэба было дабіцца афіцыйнага дазволу пісаць і друкаваць на сваёй мове.

Надзеяй на лепшае будучае ў справе нацыянальнага, сацыяльнага і культурнага адраджэння стала рэвалюцыя 1905-1907 г. Янка Купала пісаў у “Нашай ніве”: “Калі ў памятны 1905 г. зрабілася завіруха, калі ў Расіі ў кожнага чалавека стала будзіцца душа да новага жыцця, да новага шчасця, то і ў беларуса будзіцца стала пачуццё свайго “я”, стала лунаць доўга дрэмлючая душа, што і мы людзі” [3, с. 197-198].

У артыкуле “Белорусское возрождение” М. Багдановіч сведчыў: “Падзеі, звязаныя з гэтым годам (1905), стварылі ў народных масах імкненне разабрацца ў акаляючым жыцці і выклікалі ліхаманкавы попыт на ідэалагічныя каштоўнасці” [1, с. 274].

14.2 “Наша доля” – першая легальная беларускамоўная газета

Каб друкаваць кнігі, іх трэба праверыць на трываласць перш за ўсё ў перыёдыцы – своеасаблівым палігоне для пісьменнікаў. Трэба было мець агульнанародную трыбуну на сваёй мове. Гэтую місію ўзяла на сябе новая легальная газета “Наша доля”, выдаўцы якой стаялі на дэмакратычных пазіцыях і ў 1906 г. упершыню звярнуліся да беларускага народа на яго роднай мове.

У перадавым артыкуле першага нумара газета адзначала, што “прачнуўся з цяжкага сну народ, падняўся, як рака на вясну, за вялікае дзела свабоды і лепшае долі”, і аб’явіла сябе газетай “для вясковага і мясцовага рабочага люду”. Свае прынцыпы выданне абвясціла так: “Пісаць мы будзем для вёскі і будзем бараніць справы вясковых людзей. Лічачы найбольшым ворагам цемнату і бяспраўнае палажэнне мужыка,

мы аб'яўляем вайну ўсім цёмным сілам, каторым дзеля карысці сваёй вялікая выгода была трымаць васьмімільённы народ беларускі ў нядолі і паняверцы" [2, с. 69-70].

Газету пачалі чытаць, у ёй друкаваліся мастацкія і публіцыстычныя творы. "Наша доля" абудзіла ў людзей цікавасць да роднага слова, да творчасці на беларускай мове. Актрыса Паўліна Мядзёлка, першая выканаўца купалаўскай Паўлінкі, успамінала свае ўражанні ад газеты: "Пачала чытаць, і дух заняло.. Па-нашаму напісана, папросту! Тады я яшчэ не ведала, што наша простая мова завецца беларускай" [2, с. 70]. Друкавалася "Наша доля" кірыліцай (6000) і лацінкай (4000) Вялікая папулярнасць газеты выклікала адразу ж зацікаўленасць царскіх чыноўнікаў. Пятая частка тыражу першага нумара была канфіскавана паліцыяй. Толькі некалькі дзесяткаў трэцяга нумара ўдалося выратаваць. Канфіскаваліся або штрафаваліся астатнія тры нумары.

14.3 "Наша ніва" ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы

Восенню 1906 г. была створана другая беларуская, больш памяркоўная, газета "Наша ніва". Першыя яе нумары выйшлі паралельна з апошнімі "Нашай долі".

"Наша ніва" стала самай шырокай сацыяльнай і палітычнай школай выхавання народных мас Беларусі пачатку 20 ст. Яна прабіла дарогу ў самыя глухія куткі Беларусі, да самых цёмных слаёў насельніцтва. Для многіх тысяч людзей яна з'явілася першай газетай, прачытанай імі, першай крыніцай ведаў, якія не мелі на сабе адбітку афіцыёзу і былі выкладзены проста і ясна мовай. Да беларускага селяніна, які зжыўся з думкай, што ён – хам, а яго мова – хамская, "Наша ніва" друкаваным словам звярнулася на гэтай мове, выклікаючы ў ім тым самым і да мовы, і да самога сябе павагу, абуджаючы ў ім пачуццё ўласнай годнасці.

"Наша ніва" была ў асноўным разлічана на сялянскага чытача і вясковую інтэлігенцыю, таму большасць матэрыялаў было прысвечана побыту беларускай вёскі, барацьбе за палітычнае і сацыяльнае разняволенне народа, за свабоду карыстання роднай мовай, развіцця на ёй нацыянальнай літаратуры і асветы.

Ініцыятарамі адкрыцця газеты і яе заснавальнікамі былі кіраўнікі Беларускай сацыялістычнай грамады, дзеячы беларускага адраджэнцкага дэмакратычнага руху браты Іван і Антон Луцкевічы, а таксама В. Іваноўскі, Цётка і іншыя.

Заслуга заснавальнікаў і выдаўцоў газеты ў тым, што, нягледзячы на рознасць палітычных поглядаў, эстэтычных прыхільнасцей і, урэшце,

талентаў, творчых здабыткаў, яны ўнеслі свой уклад у прапаганду нацыянальнага суверэнітэту беларускай мовы, нацыянальнай культуры.

Выразна акрэсленая пазіцыя газеты выявілася ў праграмным перадавым артыкуле, які быў надрукаваны ў 1-м нумары (10/23 лістапада 1906 г): “”Наша ніва” будзе другой беларускай газетай – першая газета “Наша доля” не живець: яна надта нядоўга, бліснула як маланка і згінула дзесьці.. Мы будзем служыць беларускаму скрыўджанаму народу, пастараемся быць люстрам жыцця, каб ад нас, як ад люстра, свет падаў у цёмнасць.. Будзем старацца, каб усе беларусы, што не ведаюць, хто яны ёсць, – зразумелі, што яны – беларусы і людзі, каб пазнаходзілі свае правы і памаглі нам у нашай рабоце” [4, с. 148].

“Наша ніва” па праву з’явілася своеасаблівай хроснай маці для многіх нашых пісьменнікаў. Канстанцыя Буйло ўспамінала, як у 1909 годзе, прачытаўшы надрукаваныя ў “Нашай ніве” вершы Якуба Коласа і Янкі Купалы, яна сама напісала некалькі вершаў, даслала ў рэдакцыю, і яны былі апублікаваны ў газеце [5, с. 73-74].

Вялікай заслугой “Нашай нівы” ў справе адраджэння беларускай літаратуры было выданне на яе старонках паэм Я. Купалы “Курган”, “Бандароўна”, раздзелаў паэмы Я. Коласа “Новая зямля”, твораў М. Багдановіча, М. Гарэцкага, Ц. Гартнага, К. Каганца, У. Галубка, Х. Чарнышэвіча, Цёткі. Больш таго, З. Бядуля быў некаторы час сакратаром аддзела рэдакцыі, Я. Колас – загадчыкам літаратурнага аддзела, Я. Купала – супрацоўнікам, а з 7 сакавіка 1914 – рэдактарам, у 1908-1909 і ў 1913-1914 г – рэдактарам-выдаўцом.

М. Багдановіч пісаў пра прызначэнне газеты (артыкул “Новый период в истории белорусской литературы”): “Беларускай інтэлігенцыі не было, і яе неабходна было выпрацаваць. Пітомнікам для яе з’явілася “Наша ніва”” [2, с. 75].

З часам пры газеце стаў выходзіць каляндар-альманах “Беларускі каляндар “Нашай нівы”. Выйшла сем календароў, якія хутка заваявалі прыхільнасць вясковых жыхароў, бо тут асвятляліся пытанні жыцця і побыту народа, важныя кірмашы на Беларусі, а таксама падаваліся каштоўныя практычныя парады для гаспадароў. Цікавым і каштоўным лічыўся раздзел календара “З роднай нівы”, у якім публікаваліся творы вядомых беларускіх пісьменнікаў.

У “Беларускім календары “Нашай нівы” за 1911 г. былі змешчаны гімн К. Каганца “Наш сімвал”, вершы М. Багдановіча “Зразаюць галіны таполі адну за даной..”, “Упалі з грудзей пана Бога..”, пераклад урыўка са “Слова пра паход Ігаравы” – “Песня пра князя Ізяслава Полацкага”, вершы Я. Купалы, Цёткі, А. Гаруна, Ц. Гартнага, Я. Коласа, К. Буйло, Ядвігіна Ш., А. Гурло.

З 1913 г. пры “Нашай ніве” стаў выходзіць першы беларускі штомесячны часопіс сельскай гаспадаркі “Саха”. У 27 нумарах былі апублікаваны практычныя матэрыялы па аграноміі, заатэхніцы, даваліся карысныя парады жывёлавам, садоўнікам, народным умельцам сельскага рамяства і мастацкіх промыслаў.

Спачатку “Наша ніва” не мела сваёй выдавецкай базы, выдазеныя ёй навукова-папулярныя брашурны, асобныя зборнікі і шматпрофільныя календары былі своеасаблівым узнаўленнем найбольш цікавых і карысных для чытача матэрыялаў з іншых, часта іншамоўных, перыядычных выданняў. Абмежаванасць выдавецкай дзейнасці вымусіла “Нашу ніву” стварыць у 1908 г. выдавецкае таварыства “Наша хата” з галоўнай канторай у Вільні. Члены суполкі В. Бонч-Асмалоўскі, А. Уласаў, Б. Даніловіч, І. Луцкевіч на арганізацыйным сходзе вырашылі рыхтаваць выданне буквара і хрэстаматыі-чытанкі. Неўзабаве ў выніку супрацоўніцтва “Нашай хаты” і суполкі “Загляне сонца і ў наша ваконца” з’явілася “Другое чытанне для дзяцей беларусаў”, складзенае Я. Коласам.

Таварыства сур’ёзна ставілася да падрыхтоўкі і выдання падручнікаў для беларускіх дзяцей і збірала дзеля гэтых мэт педагагічныя працы, падручнікі К. Ушынскага, Л. Талстога, украінскія чытанкі.

За тры гады існавання “Наша хата” надрукавала сем кніг агульным тыражом 17 000 экзэмпляраў. Суполка выдала паэму “Тарас на Парнасе”, аповяданне вершам “Дзед Завала” Ядвігіна Ш., кніжкі для дзяцей “Дым” М. Канапніцкай, “Архіп і Лявонка” М. Горкага.

У 1913 г. Б. Даніловічам, І. Луцкевічам, К. Шпакоўскім была арганізавана “Беларуская выдавецкая суполка”, сакратаром якога стаў Я. Купала. Пазней выдавецтва атрымала назву “Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні”. Галоўную мэту сваёй дзейнасці таварыства бачыла ў мэтанакіраванай працы па духоўным адраджэнні беларускага народа. Тут апублікаваны “Родныя з’явы” Я. Коласа, “Рунь” М. Гарэцкага, “Васількі” Ядвігіна Ш., “Курганная кветка” К. Буйло, “Беларускія календары” за 1914-1916 г.

“Наша ніва” была першакрыніцай, дзе не толькі публікаваліся творы беларускіх пісьменнікаў, але і змяшчаліся пераклады іншамоўных паэтаў, празаікаў, публіцыстаў, напрыклад, перакладныя творы рускіх пісьменнікаў В. Бялінскага, М. Горкага, М. Гогаля, У. Караленкі, А. Купрына, Л. Талстога, Л. Андрэева, В. Брусава, польскіх – Э. Ажэшкі, М. Канапніцкай, літоўца І. Білюнаса. Газета ўпершыню пазнаёміла чытача Беларусі і творчасцю англійскага пісьменніка А. Уайльда, амерыканца Беламі, славака Баянскага.

Газета рэгулярна інфармавала аб эканамічным і культурным жыцці іншых народаў. У 1909-1910 гг. тут змешчаны артыкулы пра юбілеі М.

Гоголя, Ю. Славацкага, Ф. Шапэна, некралогі пра Л. Талстога, М. Канапніцкую, Э. Ажэшку, Б. Грынчанку.

Плённыя творчыя кантакты ўстанавіліся ў газеты з украінскімі дзеячамі культуры і літаратуры. На старонках “Нашай нівы” друкаваліся ўкраізназнаўчыя матэрыялы, творчыя партрэты ўкраінскіх пісьменнікаў, рэцэнзіі, водгукі, інфармацыі аб іх творах. Аб грамадска-палітычным і культурным жыцці ўкраінскага народа беларускіх чытачоў інфармавалі Я. Журба і С. Палуян, якія вучыліся на Чарнігаўшчыне і Кіеве. Цікавыя і змястоўныя ў гэтых адносінах шэсць славурых “Лістоў з Украіны” Сяргея Палуяна.

У 1909 г. да 95-годдзя з дня нараджэння ўкраінскага Кабзара “Наша ніва” змясціла падборку матэрыялаў пра ягоную творчасць: партрэт пра жыццёвы і творчы шлях пісьменніка, верш Я. Купалы “Памяці Шаўчэнкі”. Да 50 гадавіны з дня смерці ўкраінскага песняра газета ў 1911 г. надрукавала два літаратурныя артыкулы “Памяці Тараса Шаўчэнкі” А. Бульбы і “Тарас Шаўчэнка і беларусы” Р. Зямкевіча. У 1914 г. на стагоддзе Кабзара змешчана шмат матэрыялаў, у прыватнасці вялікія артыкулы Л. Гмырака (8 нумар). Не абмінула газета і іншых украінскіх дзеячаў, змясціўшы матэрыялы пра дзейнасць Л. Украінкі, І. Франка, І. Катлярэўскага.

“Наша ніва” стала своеасаблівай трыбунай, дзе ўзнікалі спрэчкі, дыскусіі аб стане развіцця беларускай літаратуры, месцы і значэнні яе творцаў. Адметнай стала дыскусія на старонках газеты ў 1913 г., калі выйшаў зборнік Я. Купалы “Шляхам жыцця”. Гэтай кнізе паэт аддаў шмат сіл. Яна была з’явай у тагачасным літаратурным жыцці Беларусі. Адчуваючы некаторую аднабаковасць, нават аднастайнасць у абмалёўцы сялянскага побыту, беспрасветнасці жыцця беларускага мужыка асобнымі паэтамі, як бы ў адказ на купалаўскі зборнік “Наша ніва” змясціла артыкул Ю. Верашчакі (В. А. Ластоўскага) “Сплачвайце доўг”. У ім публіцыст і крытык заклікаў “Ягамосцяў-парнаснаікаў” заўважыць не толькі бруд, сум і беднасць краю і адзначаў, што белетрысты і паэты, “цыбуляй хіба крыху паціраючы вочы”, плачуць над доляй селяніна. Разам з тым аўтар артыкула ад імя беларуса заклікаў “навучыцца бачыць каля сябе красу, каторую я чую, што яна ёсць, але мая душа не так чутка, каб улавіць яе” [6, с. 274].

Артыкул быў апублікаваны ў “Нашай ніве” 5 ліпеня 1913 г., распачаўшы шырокую літаратурную дыскусію. Праз некаторы час пад псеўданімам “Адзін з Парнаснаікаў” дыскусійны артыкул “Чаму плача песня наша? Адказ Юрцы Верашчаку” апублікаваў Янка Купала. Паэт выступіў супраць закліку сплачваць доўг – “уславіць гоман бору, пляск вады, задуму змрокаў, яснату ўсходу”, у абарону беларускіх пісьменнікаў, якія імкнуліся адлюстраваць рэальнае жыццё: “Не

думаўце, што “парнасікі” не бачылі і не адчувалі ўсёй багатай красы нашай зямелькі з яе горамамі, далінамамі, рэчкамамі, лясамамі. Але што маглі казаць, калі большая палавіна гэтага прыроднага багацця, гэтай неапетаў красы была і ёсць не наша.. Людзі – Янка ды Сымонка – мужыкі беззарадных, пакінутых сваёй інтэлігенцыяй. У беднаце матэрыяльнай трудна багацець духоўна..” [3, с. 198]. Думкі Я. Купалы былі падтрыманы іншымі пісьменнікамамі (Л. Гмырак “Яшчэ раз аб сплыванні доўгу” – “Наша ніва”, 1913, № 33-34).

Газета “Наша ніва” стала ўзорам для новых выданняў нацыянальнай перыёдыкі. У 1912 г. выйшаў сатырычны часопіс “Крапіва”, рэдактарам якога быў Змітрок Бядуля. У Вільні выйшлі кнігі маладых пісьменнікаў К. Лейкі і Г. Леўчыка (“Снатворны мак” і “Чыжык беларускі”).

У студзені 1913 г. у Вільні з’явілася штотыднёвая грамадска-палітычная і літаратурная газета “Беларус”. На працягу 1913-1915 гг. выйшаў 121 нумар на 8-12 старонках газеты, надрукаванай лацінкай. Разлічана газета была на беларусаў-каталікоў і мела выразна акрэслены рэлігійны характар. “Беларус” змяшчаў матэрыялы пра эканоміку і сельскую гаспадарку на Беларусі. На старонках выдання апублікаваны творы А. Гаруна, А. Зязюлі, Г. Леўчыка, А. Паўловіча.

У дзесятыя гады выходзіла яшчэ некалькі газет і часопісаў. Па аднаму нумару выйшлі часопісы “Пярун” (рукапіснае ілюстраванае выданне), “Раніца” (слова студэнцкай моладзі), гумарыстычны часопіс “Самасейка”, “Колас”, “Вольная думка”, “Вольны край”.

З 1 лістапада да 31 снежня 1916 г. у Петраградзе на беларускай мове кірыліцай друкавалася грамадская і літаратурная газета “Дзянніца”. У сямі нумарах змешчаны разнастайныя матэрыялы аб жыцці, гісторыі і культуры беларускага народа (рэдактар-выдавец Ц. Гартны), апублікаваны творы К. Буйло, Ц. Гартнага, А. Паўловіча, Х. Чарнышэвіча.

У Петраградзе выйшла сем нумароў газеты “Светач”. Два гады выходзіла ў Вільні газета “Гоман”, якой кіравалі браты Луцкевічы. Арыентавалася яна на групу беларускіх дробнабуржуазных нацыяналістаў, якія з дапамогай Германіі імкнуліся дасягнуць “поўнай незалежнасці Беларуска-Літоўскага краю” [2, с. 79]. Выданні друкавалі матэрыялы па гісторыі нацыянальнай культуры.

Цікавым па змесце быў літаратурна-навуковы штотыднёвік беларускай моладзі “Лучынка”, літаратурным рэдактарам якога была Цётка. “Лучынка” асвятляла пытанні выхавання, друкавала паэтычныя і празаічныя творы Я. Купалы, Я. Коласа, З. Бядулі, К. Буйло, Ц. Гартнага.

Прыкладна ў гэтыя гады ў Вільні было заснавана таварыства “Палачанін”. Яно выдала зборнік гумарыстычных вершаў Альберта

Паўловіча “Снапок” (1910) і паэму Тараса Шаўчэнкі “Кацярына” (у перакладзе Х. Чарнышэвіча пад рэдакцыяй Я. Купалы).

14.4 Станаўленне правапісных і граматычных нормаў у пачатку 20 ст.

Пачатак 20 ст. для беларускай мовы быў адметным таксама па характары і інтэнсіўнасці лексічных запазычанняў. З-за таго, што механізм прымання іншамоўных лексем у гэты час адпрацоўваўся на фоне адраджэння беларускай мовы, прынцыпы запазычання прыходзілася фактычна фарміраваць нанова, што надае пачатку 20 ст. статус асноватворнага этапу ў асваенні запазычаных слоў беларускай мовай. Асабліва гэта відаць на лексіцы газеты “Наша ніва”.

Працэс фанетычнай адаптацыі на пачатку 20 ст. характарызаваўся наяўнасцю фанетыка-графічных варыянтаў, якія былі вынікам разнастайных мадыфікацый іншамоўных гукаў на беларускай глебе.

У вакалізме варыянтнасць назіралася пры перадачы ў іншамоўных словах:

- акання – з агульнага захавання іншамоўных ненаціскных *o, e* былі выключэнні: *паэзія – poezija, праспэкт – проспект, сацыяліст – социалист*; ненаціскны *э* перадаваўся неаднастайна: *сантыментальны, рацэпта, рэмонт, цэнзура*;
- спалучэнняў *ia, ie, iy, io* – прыярытэтнай была нязменная перадача: *авіатор, геніяльны, ініцыятыва, соціаліст*; прыклады з ятацыяй больш рэдкія: *правінцыяльны, провіянт, уніянт*;
- канцавых спалучэнняў галосных – варыянты тыпу *каміся, кампаня, пэнся* і больш пашыраныя *камісія, кампанія, пэнсія*.

Варыянтнасць у кансанантызме была звязана з сутыкненнем рускага і польскага ўплываў. Так, у адных выпадках [л] перадаецца цвёрда (“па-руску”), у іншых – мякка (“па-польску”): *долар, дэкламацыя, дэклараваць, платформа, плятформа, рэклама*.

У большасці выпадкаў перад галоснымі пярэдняга раду зычныя перадаваліся як цвёрдыя (як у польскай мове): *арсэнал, камэта, орнамэнт, псыхіка, пэня, пэргамент*.

Некаторыя фанетычныя варыянты запазычанняў былі звязаны з ужо пройдзенай іх апрацоўкай у народнай мове. Так, на фоне большасці выпадкаў захавання цвёрдых *д, т* (*дэкларацыя, дэвіз, камедыя, ідэал, эпідэмія, камітэт, тэатр*) зрэдку сустракаюцца напісанні *камедзія, камэдзіянт*. Гук [ф] у запазычаных словах захоўваецца: *тэлефон, фатаграфія, фельчар, фундамент*, але *тарпа* (торф), *арыхмеціка*. Сустракаюцца выпадкі прыстаўных зычных перад пачатковымі

галоснымі: *акуляры – вакуляры*, дысіміляцыі кантакнай (*практыка – прахтыка*) і дыстактнай (*артылерыя – антылерыст*).

У марфалагічных адносінах фармальныя адзнакі запазычаных слоў у беларускай мове амаль супадалі з адпаведнымі адзінкамі ў рускай мове. Адхіленні сустракаюцца ў родавай прыналежнасці запазычаных слоў: *тарпа* (торф), *штурма* (штурм), *майстра*, *візыта*, *рацэпта*.

Працэс фармальнай адаптацыі запазычаных лексем на беларускай глебе ў пачатку 20 ст. не быў завершаны. Пры асваенні запазычанняў вельмі заўважальным з’яўляецца пасрэдніцтва рускай і польскай моў.

Пра тыя гады Янка Купала пісаў: “Калі зірнем мы на тое, што за некалькі год зроблена намі, беларусамі, над падняццем свайго нацыянальнага багацця, то адно толькі душа можа радавацца. У некалькі год мы зрабілі тое, што ў палякаў і расійцаў рабілася чужо не цэлымі сталеццамі. Выходзіць у свет колькі беларускіх газет, друкуюцца кожны год дзесяткі розных названняў, закладваюцца беларускія выдавецкія суполкі, кнігарні” [3, с. 207-208].

У гэтым працэсе вялікую ролю першапраходцы, своеасаблівага разведчыка будучыні адыгралі літаратура памежжа 19–20 ст., перыядычныя выданні, у якіх беларускае слова ўрэшце атрымала легальнае пісьмовае бытаванне.

Праверачныя пытанні

1. Якія сацыяльна-палітычныя падзеі пачатку 20 ст. паўплывала на развіццё Беларусі?
2. Якія тэрміны ўжываліся ў адносінах да беларускай мовы на працягу 19 ст.?
3. У чым значнасць узнікнення “Нашай долі”? Год выдання.
4. Якой графікай друкавалася “Наша доля”?
5. Калі была створана “Наша ніва”?
6. Хто з пісьменнікаў працаваў у “Нашай ніве”?
7. Якія выданні выходзілі пры “Нашай ніве”?
8. Якое выдавецкае таварыства заснавалі выдаўцы “Нашай нівы”?
9. Як “Наша ніва” далучала беларускіх чытачоў да сусветнай культуры?
10. Які зборнік Янкі Купалы выклікаў дыскусію на старонках “Нашай нівы” ў 1913 г.?
11. У чым была сутнасць літаратурнай дыскусіі Янкі Купалы і Вацлава Ластоўскага?
12. Як назваў “Нашу ніву” Максі Багдановіч?
13. Якія публікацыі ў “Нашай ніве” прысвячаліся ўкраінскім пісьменнікам і паэтам?
14. Якія беларускамоўныя выданні з’яўляліся ў 10-я гады ст.?

15. У якіх выпадках адзначалася варыянтнасць пры фанетычнай адаптацыі запазычанняў у беларускай мове пачатку 20 ст.?

Крыніцы даследавання

- 1 Багдановіч, Максім. Поўны збор твораў: у 3 т. / Максім Багдановіч. – Т. 3: Публіцыстыка, лісты, летапіс жыцця і творчасці. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 461 с.
- 2 Воінаў, М. М. Функцыянаванне жанрава-стылявых разнавіднасцей беларускай мовы ў пачатку ХХ ст. / М. М. Воінаў // Беларуская мова. – Вып. 24. – С. 68–80.
- 3 Купала, Янка. Збор твораў: у 7 т. Т. 7: Пераклады п’ес, публіцыстыка, пісьмы, летапіс жыцця і творчасці. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – 695 с.
- 4 Воінаў, М. М. “Наша ніва” і літаратурнае жыццё Беларусі пачатку ХХ ст. / М. М. Воінаў // Скарына і наш час: Матэрыялы I Міжнароднай навуковай канферэнцыі / У. В. Анічэнка (гал. рэд.). – Гомель, 1999. – С. 146–157.
- 5 Буйло, Канстанцыя. Па пройдзеным шляху / Канстанцыя Буйло // Пяцьдзесят чатыры дарогі: Аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў. – Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1963. – С. 73–74.
- 6 Ластоўскі, Вацлаў. Выбраныя творы / Вацлаў Ластоўскі // Ластоўскі, Вацлаў. Выбраныя творы / уклад. Я. Янушкевіч. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 1997. – С. 360–367.

Літаратура

- 1 Жураўскі, А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. / А. І. Жураўскі. – Т. 1. – Мінск: Навука і тэхніка, 1967. – 372 с.
- 2 Карский, Е. Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам / Е. Ф. Карский. – М.: АН СССР, 1962. – 712 с.
- 3 Крамко, І. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч; пад рэд. А. І. Жураўскага. Т. 2. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968. – 340 с.
- 4 Красней, В. П. Практыкум па гісторыі беларускай літаратурнай мовы / В. П. Красней, Л. М. Шакун. – Вучэб. дапаможнік для філал. фак. впу. – 2-е выд., дапрац. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1986. – 207 с.
- 5 Шакун, Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / Л. М. Шакун. – Вучэб. дапаможнік для філал. фак. впу. – 2-е выд., перапрац. – Мінск: Выд-ва “Універсітэцкае”, 1984. – 319 с.

**Складальнік – к. ф. н. дацэнт дацэнт кафедры беларускай мовы
Хазанова К. Л.**